

Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

УДК 94 (476) “18/1914”:329

Трубчык
Павел Анатольевіч

Нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці палітычных партый і
груповак на тэрыторыі Беларусі (канец XIX ст. – 1914 г.)

Аўтарэферат
дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук
па спецыяльнасці 07.00.02 – айчынная гісторыя

Мінск, 2013

Работа выканана ва ўстанове адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Навуковы кіраўнік –

Забайскі Мікалай Міхайлавіч, доктар гістарычных навук, прафесар, дэкан гістарычнага факультэта ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Афіцыйныя апаненты:

Касцюк Міхаіл Паўлавіч, доктар гістарычных навук, прафесар, акадэмік НАН Беларусі, галоўны навуковы супрацоўнік дзяржаўнай навуковай установы “Інстытут гісторыі НАН Беларусі”

Каханоўскі Аляксандр Генадзьевіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Апаніруючая арганізацыя –

ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт”

Абарона адбудзецца 29 лістапада 2013 г. у 16.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый К 02.21.03 пры ўстанове адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” па адрасе: 220030, г. Мінск, вул. Савецкая, д. 18, аўд. 330. Тэл.: 327-82-35. E-mail: Sv.Tolm1@gmail.com.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”.

Аўтарэферат разасланы 18 кастрычніка 2013 года.

Вучоны сакратар савета
па абароне дысертацый

С.А. Талмачова

УВОДЗІНЫ

Нацыятворчыя і грамадска-палітычныя працэсы ў Беларусі на мяжы XIX–XX стст. заўсёды выклікалі вялікую цікавасць у даследчыкаў. Гістарычныя падзеі гэтага перыяду прадвызначылі крызіс сістэмы нацыянальна-дзяржаўных адносін і ўсталяванне новых ідэй і прынцыпаў у сферы этнаканфесійнай палітыкі. У гэты ж перыяд беларуская нацыя ўступіла ў апошнюю стадыю свайго фарміравання, якая характарызувалася пачаткам палітычнай барацьбы за нацыянальнае самавызначэнне. Вялікая цікавасць да гэтай праблемы тлумачыцца наяўнасцю спецыфічных асаблівасцей грамадска-палітычнага жыцця ў Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай губернях. Гэта вызначалася асаблівым палітычным курсам, які праводзіўся на гэтых землях расійскім самаўладдзем, шматнацыянальным складам насельніцтва, умовамі сацыяльна-эканамічнага развіцця. Шматканфесійнасць, а таксама стракатае прадстаўніцтва этнічных груп у горадзе і вёсцы, сацыяльна-класавай структуры грамадства, розных галінах грамадскага і эканамічнага жыцця не адпавядалі суадносінам паміж нацыянальным складам насельніцтва і прадстаўніцтвам гэтых народаў у працэсах грамадска-палітычнага жыцця. Гэтыя акалічнасці абвастралі нацыянальнае пытанне як для беларусаў, так і для іншых этнасаў, якія пражывалі ў паўночна-заходніх губернях.

Выпрацоўка аптымальнай нацыянальнай палітыкі на сучасным этапе патрабуе звароту да гісторыі станаўлення і развіцця нацыянальных адносін на беларускіх землях падчас іх знаходжання ў шматнацыянальнай Расійскай імперыі, выяўлення пазітыўнага і негатыўнага вопыту ў гэтай сферы. У сваю чаргу, недаацэнка нацыянальнага аспекту можа негатыўна паўплываць на шматлікія працэсы ў развіцці дзяржавы.

У айчыннай гістарыяграфіі нацыянальная праблематыка канца XIX ст. – 1914 г. даследавалася з пазіцыі асобных палітычных партый або палітычных лагераў. Гэта не дало магчымасці ў поўнай ступені вызначыць расстаноўку ўсіх палітычных сіл у дачыненні да гэтай праблемы і ахарактарызаваць яе ўплыў на грамадска-палітычныя працэсы на беларускіх землях.

Такім чынам, патрэбы сучаснага беларускага грамадства ў разуменні працэсаў нацыянальна-рэлігійнага развіцця Беларусі, а таксама недастатковая навуковая распрацаванасць гэтай праблемы, адкрыццё новых крыніц для яе даследавання вызначаюць яе актуальнасць і важнае тэарэтычнае і практычнае значэнне.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі

Дысертацыйная работа падрыхтавана ў межах Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава” у адпаведнасці з тэмай “Сацыяльна-эканамічнае і этнакультурнае ўзаемадзеянне Беларусі, Літвы і Украіны: уплыў на фарміраванне беларускай нацыі ў канцы XVIII – пачатку XX ст.” на 2011–2015 гг. Нумар Дзяржаўнай рэгістрацыі 20111198.

Мэта і задачы даследавання

Мэтай дысертацыйнага даследавання з’яўляецца вызначэнне сутнасці нацыянальнага пытання ў праграмных палажэннях і дзейнасці палітычных партый і групавак на тэрыторыі Беларусі з канца XIX ст. па 1914 г.

Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вырашыць наступныя даследчыя **задачи**:

1) выявіць ступень распрацаванасці праблемы ў гістарычнай навуцы і інфармацыйныя магчымасці крыніц для дасягнення пастаўленай мэты даследавання;

2) ахарактарызаваць асаблівасці ідэалогіі і праграмных патрабаванняў у сферы нацыянальных адносін палітычных арганізацый сацыялістычнай арыентацыі;

3) вызначыць ступень уплыву агульнарасійскіх і нацыянальных партый сацыялістычнага кірунку на ажыццяўленне дзяржаўнай нацыянальна-канфесійнай палітыкі ў беларускіх губернях;

4) прааналізаваць праграмныя палажэнні і пазіцыі па нацыянальным пытанні ліберальных партый і іх адгалінаванняў на тэрыторыі Беларусі;

5) паказаць спецыфіку практычнай дзейнасці партый ліберальна-буржуазнага лагера ў вырашэнні нацыянальных праблем паўночна-заходніх губерняў;

6) даследаваць праграмы ў сферы нацыянальнай палітыкі партый кансерватыўна-манархічнага кірунку;

7) раскрыць узаемаадносіны партый урадавага лагера з уладамі па праблемах этнаканфесійных адносін у беларускіх губернях;

8) паказаць стаўленне палітычных партый і групавак да вырашэння беларускага нацыянальна-дзяржаўнага пытання.

Аб’ект даследавання – грамадска-палітычныя і этнічныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. **Прадмет даследавання** – нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці палітычных партый і групавак у Беларусі з канца XIX ст. па 1914 г.

Ніжняя храналагічная мяжа (канец XIX ст.) вызначаецца пачаткам афармлення палітычных партый і групак. Верхнюю мяжу вызначае пачатак у 1914 г. Першай сусветнай вайны, якая значна змяніла грамадска-палітычную і сацыяльна-эканамічную сітуацыю на беларускіх землях. З мэтай больш поўнага раскрыцця некаторых важных тэматычных пытанняў даследавання аўтарам дапускаўся выхад за пазначаныя храналагічныя і тэрытарыяльныя рамкі.

Класіфікацыя палітычных партый і групак у дысертацыі прыводзіцца на аснове іх палітычнай арыентацыі. Гэта дазволіла сістэматызаваць і грунтоўна даследаваць праграмныя палажэнні і пазіцыі як агульнарасійскіх, так і нацыянальных палітычных партый і рухаў па пытаннях этнаканфесійных адносін у беларускіх губернях.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1. Палітычныя партыі сацыялістычнай арыентацыі бачылі вырашэнне нацыянальнай праблемы ў больш шырокім прымяненні федэратыўнага пачатку ў адносінах паміж асобнымі нацыянальнасцямі, прызнанні за імі права на самавызначэнне. У якасці галоўнага сродку вырашэння нацыянальнага пытання абгрунтоўвалася неабходнасць увядзення інстытута нацыянальна-культурнай альбо тэрытарыяльнай аўтаноміі. Сацыял-дэмакратычныя арганізацыі, не адмаўляючы прынцыпу нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі, на першы план выстаўлялі класавы падыход, які для іх у вырашэнні нацыянальнага пытання быў больш важным.

2. Першая расійская рэвалюцыя садзейнічала актывізацыі дзейнасці нацыянальных палітычных сіл. Рэалізацыя нацыянальных патрабаванняў з боку агульнарасійскіх партый сацыялістычнай арыентацыі характарызавалася неаднастайнасцю падыходаў у дачыненні да розных этнасаў і залежала ад узроўню нацыянальных рухаў. Палітычныя арганізацыі нацыянальных партый, якія дзейнічалі ў заходніх губернях, выступалі з ініцыятывай стварэння для сваіх народаў культурна-нацыянальных аўтаномій.

3. Партыйныя праграмы арганізацый ліберальнага кірунку дэкларавалі патрабаванне нацыянальна-культурнага самавызначэння народнасцей, што ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі. Адначасова імі разглядаліся тэрэтычныя аспекты ўвядзення абласной аўтаноміі, якую кадэты з мэтай захавання дзяржаўнага адзінства лічылі мэтазгодным абмежаваць так званай “мясцовай аўтаноміяй”. Пры такой пастаноўцы пытання размова, па сутнасці, ішла аб распаўсюджванні на аўтаномную вобласць прынцыпаў мясцовага самакіравання.

4. Кансалідацыйным фактарам дзейнасці ліберальных партый у паўночна-заходніх губернях былі патрабаванні нацыянальнага і рэлігійнага раўнапраўя, у прыватнасці, ліквідацыя дыскрымінацыі нярускіх народаў Паўночна-Заходняга краю ў ажыццяўленні мясцовага земскага і гарадскога

самакіравання, рэфармаванне сістэмы адукацыі, ліквідацыя нацыянальнага ўціску. Ліберальныя патрабаванні выстаўлялі некаторыя групыкі яўрэйскай інтэлігенцыі, у тым ліку сіяністы, часткова польскія памешчыкі і каталіцкая царква.

5. Аснову праграмных палажэнняў манархічных партый і групак на тэрыторыі Беларусі складалі патрабаванні падаўлення ўсяго, што магло быць звязана як з фарміраваннем нацыянальнай ідэі, так і з развіццём нацыянальных рухаў. Адзіна магчымай формай кіравання прызнавалася самадзяржаўная манархія, а рускія ў ёй павінны былі адыгрываць галоўную ролю. Дакладнае ўвасабленне гэтых патрабаванняў атрымалі ў барацьбе з “іншародцамі” і “іншаверцамі”, што стала арганізацыйнай асновай партый і групак кансерватыўна-манархічнага кірунку ў заходніх губернях.

6. Кансерватыўна-манархічныя партыі і рухі ўплывалі на вызначэнне нацыянальна-канфесійнай палітыкі ў Паўночна-Заходнім краі, якая, па сутнасці, была вялікадзяржаўнай. Палітычныя, эканамічныя і культурныя абмежаванні дзейнічалі ў адносінах да розных этнічных супольнасцяў, асабліва да польскага і яўрэйскага насельніцтва краю. Самастойны беларускі аспект нацыянальнай палітыкі адсутнічаў. Разам з узмацненнем тэндэнцыі да нацыянальнай кансалідацыі беларусаў развіваўся працэс іх русіфікацыі.

7. Нацыянальныя праграмы агульнарасійскіх палітычных партый зводзіліся да патрабавання для Беларусі культурна-нацыянальнай аўтаноміі або шырокага самакіравання. Адначасова названыя палітычныя арганізацыі не выявілі гатоўнасці да рэалізацыі гэтых палажэнняў. Тым не менш дэклараванне прынцыпаў федэралізму, культурна-нацыянальнай і тэрытарыяльнай аўтаноміі садзейнічала станаўленню і развіццю беларускага нацыянальнага руху і прыводзіла да актуалізацыі беларускага пытання. Некаторыя нацыянальныя партыі Паўночна-Заходняга краю даволі насцярожана ўспрымалі беларускі рух і шукалі магчымасці для яго нейтралізацыі.

Асабісты ўклад саіскальніка

Дысертацыя з’яўляецца самастойным аўтарскім даследаваннем. Яна выканана на падставе вывучэння і аналізу шырокага кола архіўных і апублікаваных матэрыялаў: справаздач губернатараў, рапартаў, данясенняў, цыркуляраў жандармскіх, паліцэйскіх і адміністрацыйных упраў, распараджэнняў і інструкцый пецябургскіх улад, матэрыялаў дзейнасці палітычных партый, расійскай Дзяржаўнай думы, а таксама тагачаснага перыядычнага друку. Упершыню ў навуковы ўжытак уведзены шэраг сакрэтных цыркуляраў Міністэрства ўнутраных спраў, матэрыялаў дзейнасці Міністэрства народнай асветы, якія рэгламентавалі дзейнасць нацыянальных і агульнарасійскіх палітычных партый, а таксама садзейнічалі рэалізацыі нацыянальнай палітыкі ўрада ў заходніх губернях.

У дысертацыйным даследаванні ўсебакова вывучаны нацыянальны аспект у праграмах і дзейнасці палітычных партый і групавак у Беларусі ў азначаны перыяд. Упершыню разглядаецца пытанне аб уплыве нацыянальных партый Паўночна-Заходняга краю на распрацоўку і ажыццяўленне дзяржаўнай нацыянальна-канфесійнай палітыкі ў Расійскай імперыі. Выяўлены ўплыў агульнарасійскіх і агульнаеўрапейскіх падзей на характар нацыянальных адносін у беларускіх губернях. Прааналізаваны іх непасрэдны ўплыў на працэс фарміравання беларускай дзяржаўнасці.

Разгляд нацыянальных праблем Паўночна-Заходняга краю ў дынаміцы супрацьстаяння матэрыялаў перыядычнага друку палітычных партый дазволіў больш грунтоўна паказаць праблемы этнаканфесійных адносін на беларускіх землях у вылучаны перыяд.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі

Вынікі дысертацыі былі прадстаўлены на міжнародных і рэспубліканскіх навуковых канферэнцыях: Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Гісторыя Беларусі: новае ў даследаванні і выкладанні” (Мінск, 25 кастрычніка 2002 г.); Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі “Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця” (Гродна, 3 – 4 мая 2002 г.); Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі “Гістарычнае пазнанне – важнейшая ўмова фарміравання светапогляду настаўнікаў XXI стагоддзя” (Мінск, 6 снежня 2002 г.); Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Сучасныя праблемы гістарыяграфіі гісторыі” (Мінск, 28 лістапада 2003 г.); Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі “Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША” (Мінск, 28 сакавіка 2008 г.); II, III і VI міжнародных навукова-тэарэтычных канферэнцыях “Европа: актуальныя праблемы этнокультуры” (Мінск, 25 красавіка 2008 г., 28 красавіка 2010 г., 22 красавіка 2013 г.); Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі “Актуальныя праблемы станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці” (Мінск, 27 лютага 2009 г.); Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Этнокультурное развитие Беларуси в XX – начале XXI в.” (Мінск, 19 – 20 мая 2010 г.); V навукова-практычнай канферэнцыі маладых вучоных “Образование и наука в Беларуси: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця в XXI веце” (Мінск, 25 мая 2012 г.).

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі

Асноўныя палажэнні дысертацыйнага даследавання змешчаны ў 17 публікацыях, у тым ліку ў 3 артыкулах надрукаваных ў навуковых часопісах, уключаных Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй Рэспублікі Беларусь у Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў (1,63 аўтарскага аркуша), 4 артыкулах у

зборніках навуковых работ (1,14 аўтарскага аркуша), 10 дакладах у зборніках матэрыялаў канферэнцый і тэзісаў выступленняў на міжнародных і рэспубліканскіх навукова-практычных канферэнцыях (2,59 аўтарскага аркуша). Агульны аб'ём апублікаваных матэрыялаў складае 5,36 аўтарскага аркуша.

Структура і аб'ём дысертацыі

Структура дысертацыі абумоўлена мэтай і задачамі даследавання. Дысертацыйная работа складаецца з пераліку ўмоўных абазначэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, асноўнай часткі, якая складаецца з 4 глаў, заключэння, бібліяграфічнага спіса (361 найменне, з іх 17 – публікацыі аўтара) і дадаткаў. Агульны аб'ём дысертацыі складае 158 старонак. Асноўны тэкст дысертацыі без бібліяграфічнага спіса – 115 старонак, спіс – 24 старонкі, дадаткі займаюць 19 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ РАБОТЫ

У першай главе “Гістарыяграфія праблемы, крыніцы, метадалогія даследавання” прадстаўлены аналіз літаратуры па тэме дысертацыі, характарызуюцца выкарыстання ў рабоце крыніцы, вызначаны сучасны стан распрацаванасці праблемы, паказана метадалогія даследавання.

Праблематыка асэнсавання сутнасці нацыянальнага пытання ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. разглядалася галоўным чынам пры даследаванні гісторыі асобных палітычных партый, а таксама нацыянальных рухаў азначанага перыяду. Выключэнне складаюць публікацыі, дзе нацыянальнае пытанне выступае ў якасці самастойнага аб'екта даследавання, аднак яно разглядаецца толькі ў агульнарасійскім кантэксце.

Яшчэ ў дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі разгарнулася тэарэтычная распрацоўка задач нацыянальнага будаўніцтва ў Расійскай імперыі. Фармуляванне партыйных праграм і перадвыбарчых платформ стала грунтоўным стымулам для з'яўлення публікацый, якія прапагандавалі вырашэнне нацыянальнага пытання на аснове раўнапраўя, культурна-нацыянальнай і абласной аўтаноміі, федэрацыі. Гэта работы М.П. Драгаманава, Ф.Ф. Какошкіна, М.С. Грушэўскага¹.

У гэты ж перыяд можна вызначыць шматлікія работы, у якіх у той ці

---

¹ Драгоманоў, М.П. Политические сочинения / М.П. Драгоманоў. – М. : Тип. т-ва И.Д. Сытина, 1908. – Т. I : Центр и окраины. – С. XIII, XVI, XXXIII–XXXVII ; Кокошкин, Ф. Областная автономия и единство России / Ф. Кокошкин. – М. : Народное право, 1906. – 15 с. ; Грушевский, М. Единство или распадение России? / М. Грушевский. – СПб. : Тип. т-ва “Общественная польза”, 1907. – 34 с.

іншай ступені разглядаецца нацыянальная праблематыка. Адно з першых спроб сістэматызацыі і гістарыяграфічнага апісання гэтых работ зрабіў вядомы бібліяграф М.А. Рубакін. У адным з выпускаў “Среди книг” ён вылучыў вялікую рубрыку, дзе ў тэарэтычным аспекце ахарактарызаваў публікацыі па праблемах нацыянальных адносін у Расійскай імперыі².

Адзначым найбольш паказальныя з іх.

Шэраг аўтараў кансерватыўна-манархічнага кірунку займалі шавіністычныя пазіцыі і адкрыта прапагандавалі лозунг “Расія для рускіх”³. Аднак нават сярод прадстаўнікоў манархічнага лагера выказваліся заўвагі супраць “неабгрунтаванага абмежавання нацыянальнай самабытнасці далучаных народнасцей”, падкрэслівалася неабходнасць больш гнуткага лавіравання царызму ў нацыянальным пытанні⁴.

Ліберальная гістарыяграфія ў вырашэнні нацыянальнага пытання не была адзінай. Нацыянальна-ліберальны імперыялізм прадстаўлены работамі П.Б. Струвэ, які хоць і крытыкаваў нацыяналізм, але ў той жа час адмаўляў у праве на аўтаномію шэрагу народаў Расійскай імперыі (у тым ліку беларусам і ўкраінцам)⁵. Дэмакратычны кірунак прадугледжваў магчымасць вырашэння нацыянальных праблем у агульнаграмадзянскім кантэксце, перш за ўсё задавальненнем нацыянальна-культурных патрабаванняў народаў⁶.

Нацыянальная праблематыка займала значнае месца ў публікацыях аўтараў сацыялістычнай накіраванасці, паколькі сярод партый гэтага кірунку асабліва шмат было нацыянальных арганізацый. Яны распрацоўвалі падыходы, аб’ядноўваючы класавы і нацыянальны прынцыпы. Асноўная ўвага ў гэтых работах была накіравана на прапаганду ідэй культурнай аўтаноміі⁷.

Разам з тым, ідэя культурна-нацыянальнай аўтаноміі выклікала крытыку на левым флангу расійскай сацыял-дэмакратыі і перш за ўсё ў У.І. Леніна і яго прыхільнікаў. Яны лічылі, што культурна-нацыянальная аўтаномія перашкаджае класавому адзінству пралетарыята розных нацый і

²Рубакін, Н.А. Национальный вопрос / Н.А. Рубакін // Среди книг : опыт обзора русских книжных богатств в связи с историей научно-философских и литературно-общественных идей : справочное пособие для самообразования и для систематизации и комплектования общеобразовательных библиотек, а также книжных магазинов : в 3 т. – М. : Наука, 1911–1915. – Т. 3. – Ч. I. – С. 100–189.

³Арцыбашев, М.М. Грядущая гибель России / М.М. Арцыбашев. – СПб. : Тип. А.С. Суворина, 1908. – 36 с. ; Будилович, А.С. Может ли Россия отдать инородцам свои окраины? / А.С. Будилович. – СПб. : Тип. А.С. Суворина, 1907. – 75 с. ; Ковалевский, П.И. Национальное воспитание и образование / П.И. Ковалевский. – СПб. : Тип. М.И. Акинфиева, 1910. – 16 с.

⁴Сидоров, А.А. Инородческий вопрос и идея федерализма в России / А.А. Сидоров. – М. : Московский отдел Всероссийского национального союза, 1912. – 68 с.

⁵Струве, П.Б. На разные темы (1893–1901) : сб. ст. / П.Б. Струве. – СПб. : Тип. А.Е. Колпинского, 1902. – 555 с.

⁶Гредескул, Н.А. Россия и ее народы (“Великая Россия” как программа разрешения национального вопроса в России) / Н.А. Гредескул. – Петроград : Изд-во М.В. Попова, 1916. – 79 с.

⁷Медем, В. Социал-демократия и национальный вопрос / В. Медем. – СПб. : Тип. Бусселя, 1906. – 64 с. ; Бауэр, О. Национальный вопрос и социал-демократия / О. Бауэр ; в изложении и со вступительной статьей С. Семковского. – Петроград : «Книга», 1918. – 154 с.

падштурхоўвае яго да супрацоўніцтва з нацыянальнай буржуазіяй⁸.

Своеасабліваю групу ў дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі складалі публікацыі дэпутатаў Дзяржаўнай думы I–IV скліканняў, у якіх аб’ектам увагі выступала нацыянальнае пытанне⁹.

Асаблівае месца ў гістарыяграфіі займае выдадзены ў 1910 г. пад рэдакцыяй А.І. Касцялянскага зборнік “Формы нацыянальнага движения в современных государствах”, які напісаны калектывам аўтараў на матэрыялах трох імперый – Аўстра-Венгерскай, Расійскай і Германскай. У раздзеле “Недержавные национальности и первые этапы национального строительства” былі змешчаны публікацыі М. Грушэўскага аб украінцах, Р. Петэрсана – аб латышах, С. Дубнова – аб яўрэях, Л. Кржывіцкага і М. Ромера – аб паляках Польшчы і Заходняга краю, З. Авалава – аб грузінах, С. Ціграняна – аб армянах. У гэты ж раздзел увайшоў артыкул А. Навіны (А. Луцкевіча) “Белорусы”, дзе аўтар аналізуе прычыны і перадумовы зараджэння беларускага нацыянальнага руху. Звяртаецца ўвага на тое, што абсалютная большасць беларускага насельніцтва (5710 тыс. чалавек) была кампактна расселена на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю¹⁰.

Уся дарэвалюцыйная літаратура, з аднаго боку, дазваляе падысці да ацэнкі і асэнсавання нацыянальнага пытання ў канцы XIX ст. – 1914 г. з пазіцыі палітычнага плюралізму, забяспечыць супастаўленне розных ідэалагічных пазіцыяў і выяўленне найбольш аб’ектыўнай карціны палітычнай барацьбы вакол нацыянальнай праблематыкі. З другога боку, нельга не прызнаць, што публіцыстычны характар асноўнай часткі выдадзеных у той час работ, якія былі падпарадкаваны мэтам дзейснай палітычнай барацьбы, прадвызначаў іх значны суб’ектывізм.

У першае паслярэвалюцыйнае дзесяцігоддзе нацыянальная праблематыка даволі часта знаходзіла сваё адлюстраванне ў работах, у якіх даследавалася гісторыя нацыянальных рухаў. Каштоўныя звесткі і матэрыялы аб працы беларускіх нацыянальных дзеячаў, дзейнасці беларускіх партый і арганізацый змешчаны ў публікацыях А. Бурбіса, У. Ігнатоўскага, З. Жылуновіча, М. Доўнар-Запольскага – выхадцаў з беларускага

⁸Ленин, В. (В. Ильин). Критические заметки по национальному вопросу / В. Ленин // Просвещение. – 1913. – № 10, 11, 12 ; Ленин, В. (В. Ильин). О праве наций на самоопределение / В. Ленин // Просвещение. – 1914. – № 4, 5, 6.

⁹Ледницкий, А. Национальный вопрос в Государственной думе / А. Ледницкий // Первая Государственная дума. – СПб. : Тип. т-ва “Общественная польза”, 1907. – Вып. I : Политическое значение первой Думы. – 279 с. ; Замысловский, Г.Г. “Умученные от жидов” / Г.Г. Замысловский // По актам Государственного Совета. – 2-е изд., доп. – СПб. : Тип. т-ва Суворина “Новое время”. – 1914. – 80 с. ; Замысловский, Г.Г. Развал высшей школы : речь Г.Г. Замысловского в заседании Государственной думы 20 апр. 1911 г. / Г.Г. Замысловский. – СПб. : Тип. Градоначальства, – 1911. – 16 с.

¹⁰Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / под. ред. А.И. Костелянского. – СПб. : Тип. т-ва “Общественная польза”, 1910. – 824 с.

нацыянальнага руху¹¹.

Спецыфікай гэтых работ з'яўляецца канцэнтрацыя ўвагі іх аўтараў на ўнутраных працэсах беларускага нацыянальнага руху. У публікацыях беларускіх нацыянальных адраджэнцаў стаўленне органаў улады, а таксама небеларускіх палітычных партый і арганізацый да беларускага пытання, яго знешнепалітычнага аспекту асвятляецца толькі часткова.

Савецкі перыяд развіцця гістарычнай навукі характарызаваўся аднабаковасцю падыходаў да вывучэння нацыянальных адносін у Расійскай імперыі. Нацыянальная палітыка самадзяржаўя, праграмныя палажэнні па нацыянальным пытанні непалетарскіх партый, як правіла, асвятляліся часткова або ў сувязі з іншымі праблемамі ці з крытычных пазіцый¹².

З сярэдзіны 1960-х гадоў ва ўмовах агульнага “пацяплення” ў СССР ідэалагічнага клімату намеціўся паварот айчыннай гістарыяграфіі да больш сур'ёзнага аналізу этнапалітычных працэсаў канца XIX – пачатку XX ст. У 1969 г. выйшла работа Я.І. Карнейчыка “Беларуская нацыя”, дзе беларусы выступаюць у якасці самастойнага аб'екта даследавання¹³.

Заслугоўвае ўвагі выдадзеная ў 1976 г. манаграфія Т.Ю. Бурмістравой і В.С. Гусакавай “Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России в 1905–1917 гг.”. Аўтары абмежаваліся ў рабоце толькі агульнай характарыстыкай акрэсленай праблемы. Разам з тым, упершыню былі выкарыстаны некаторыя матэрыялы архіваў і перыядычнага друку пачатку XX ст. Даследчыкі прыйшлі да высновы аб немагчымасці ігнаравання нацыянальнага фактару ў шматнацыянальнай дзяржаве¹⁴.

Вялікі ўплыў на характар нацыянальных адносін у беларускіх губернях аказвала палітыка вакол аграрнага пытання. Свае работы гэтай праблеме прысвяцілі Л.П. Ліпінскі, К.І. Шабуня¹⁵.

З сярэдзіны 1990-х гадоў у беларускай гістарыяграфіі з'яўляецца шэраг

¹¹Канчер, Е.С. Белорусский вопрос : сб. ст. / Е.С. Канчер. – Петроград : Изд. Белорусского отдела Комиссариата по делам национальностей С.К.С.О., 1919. – 132 с. ; Луцкевіч, А. За дваццаць пяць гадоў (1903–1928) : успаміны аб працы першых беларускіх арганізацый : Беларуская рэвалюцыйная грамада, Беларуская сацыялістычная грамада / А. Луцкевіч. – Вільня : Беларускае Выдавецкае Таварыства, 1928. – 52 с. ; Бурбіс, А. БСГ у першым перыядзе яе працы (1903–1907 гг.) / А. Бурбіс // Беларусь : Нарысы гісторыі, культуры і рэвалюцыйнага руху : зб. арт. – Мінск, 1924. – С. 177–182 ; Доўнар-Запольскі, М.В. Гісторыя Беларусі / М.В. Доўнар-Запольскі. – Мінск : Бел. ЭН, 1994. – 510 с. ; Жылуновіч, З. Два бакі беларускага руху / З. Жылуновіч // Польшча. – 1923. – № 3–4. – С. 69–74 ; Ігнатоўскі, У. Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пачатку XX ст. / У. Ігнатоўскі. – 3-е выд. – Мінск : Белдзяржвыд, 1928. – 252 с.

¹²Драпкина, Е. Национальный и колониальный вопрос в царской России : пособие для вузов, комвузов и самообразования / Е. Драпкина. – М. : Изд-во Коммунистической Академии, 1930. – 182 с. ; Семковский, С.Ю. Национальный вопрос в России / С.Ю. Семковский. – Петроград : Народная власть, 1918. – 48 с.

¹³Карнейчык, Я.І. Беларуская нацыя : гістарычны нарыс / Я.І. Карнейчык. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 308 с.

¹⁴Бурмістрова, Т.Ю., Гусакава, В.С. Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России в 1905–1917 гг. / Т.Ю. Бурмістрова, В.С. Гусакава. – М. : Мысль, 1976. – 264 с.

¹⁵Липинский, Л.П. Столыпинская аграрная реформа в Белоруссии / Л.П. Липинский. – Минск : Изд. БГУ, 1978. – 223 с. ; Шабуня, К.И. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905–1907 гг. / К.И. Шабуня. – Минск : Изд-во М-ва высш., средн. и проф. образования БССР. – 1962. – 435 с.

даследаванняў па гісторыі палітычных партый і груп у Беларусі пачатку ХХ ст., дзе аналізуюцца праграмныя палажэнні і дзейнасць партый, у тым ліку і ў сферы нацыянальнай палітыкі¹⁶.

Значны ўклад у даследаванне нацыянальнай праблематыкі ў праграмах і дзейнасці неанародніцкіх партый зрабіў У.Я. Казлякоў. Гісторыю польскага грамадска-палітычнага руху на беларускіх і літоўскіх землях пачатку ХХ ст. грунтоўна даследаваў А.Ф. Смалянчук¹⁷.

У апошнія гады нацыянальная праблематыка знаходзіць сваё адлюстраванне ў даследаваннях гісторыі Дзяржаўнай думы Расійскай імперыі¹⁸. Пераважна гэта работы расійскіх гісторыкаў. У цэлым жа для сучаснай расійскай гістарыяграфіі нацыянальнага пытання характэрна імкненне да комплекснага вывучэння праблемы на аснове прыцягнення новых архіўных матэрыялаў. Між тым факты, якія датычацца нацыянальнай палітыкі на беларускіх землях, сустракаюцца ў гэтых даследаваннях фрагментарна, разгрупаваны па розных выданнях, што не дае аб іх цэласнага ўяўлення.

У айчыннай гістарыяграфіі заслугоўвае ўвагі манаграфія М.М. Забаўскага “Расійская Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі (1906–1917 гг.)”¹⁹.

Значны ўклад у распрацоўку праблематыкі беларускага нацыянальнага адраджэння ўнеслі М.В. Біч, М.В. Цуба, А.Д. Тогулева, А.У. Унучак²⁰.

У 2011 г. выйшла калектыўная манаграфія “Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку ХХІ ст.” (кніга 1). Розныя аспекты працэсаў нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва на беларускіх землях канца XIX – пачатку ХХ ст. асвятляюць у сваіх артыкулах Т. Грышкевіч, І. Дрывень,

¹⁶Бригадин, П.И. Эсеры в Белоруссии (конец XIX в. – февр. 1917 г.) / П.И. Бригадин. – Минск : Згода, 1994. – 152 с. ; Михедько, В.А. Крайне правые организации в Беларуси : формирование и деятельность (1903–1914 гг.) : автореф. дис. ...канд. ист. наук : 07.00.02 / В.А. Михедько ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2001. – 23 с. ; Сташкевіч, М. Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі (канец XIX ст. – люты 1917 г.) / М. Сташкевіч // Беларус. гіст. часоп. – 1999. – № 3. – С. 18–23 ; Вернигоров, В.И. Политические партии и общественные движения в России и Беларуси : вторая половина XIX – первая треть XX в. / В.И. Вернигоров. – Минск : Амалфея. – 2003. – 175 с.

¹⁷Козляков, В.Е. Национальный вопрос и неонароднические партии. Начало XX в. – конец 20-х гг. (на материалах России, Беларуси, Украины) / В.Е. Козляков. – Минск : БГТУ. – 2001. – 246 с. ; Смалянчук, А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. / А. Смалянчук. – СПб. : Неўскі прасцяг, 2004. – 406 с.

¹⁸Демин, В.А. Государственная дума России (1906–1917) : механизм функционирования / В.А. Демин. – М. : РОССПЭН, 1996. – 214 с. ; Зорин, В.Ю. Национальный вопрос в Государственных думах России : опыт законоотворчества / В.Ю. Зорин, Д.А. Аманжолова, С.В. Кулешов. – М. : Информационно-издательское агентство “Русский мир”. – 1999. – 520 с.

¹⁹Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі (1906–1917 гг.) / М.М. Забаўскі. – Мінск : БДПУ, 2008. – 267 с.

²⁰Біч, М.В. Беларускае адраджэнне ў XIX – пачатку ХХ ст. : Гістарычныя асаблівасці, узаемаадносіны з іншымі народамі / М.В. Біч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 30 с. ; Цуба, М.В. Беларускі нацыянальны рух у перыяд паміж дзвюма дэмакратычнымі рэвалюцыямі (1907 – люты 1917 гг.) / М.В. Цуба. – Брэст : Выд-ва С. Лаўрова, 2003. – 196 с. ; Тогулева, А.Д. Беларуская сацыялістычная грамада : праблемы ўтварэння і палітычнай дзейнасці : аўтарэф. дыс. ...канд. гіст. навук : 07.00.02 / А.Д. Тогулева ; БДУ. – Мінск, 1997. – 21 с. ; Унучак, А.У. “Наша ніва” і беларускі нацыянальны рух (1906–1915 гг.) / А.У. Унучак. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 186 с.

М. Забаўскі, М. Касцюк, С. Мянчэня, Я. Насытка, Н. Новік, М. Смяховіч, М. Сташкевіч, С. Талмачова, А. Унучак, А. Філатава, С. Хоміч²¹.

Такім чынам, нацыянальная праблематыка застаецца адной з найбольш актуальных у беларускай гістарыяграфіі, аб чым сведчыць наяўнасць шматлікіх публікацый, якія з'явіліся ў апошні час. Некаторыя пытанні вывучаны ўжо даволі грунтоўна. Гэта тычыцца перш за ўсё даследаванняў па гісторыі палітычных партый, дзе ў той ці іншай ступені асвятляюцца нацыянальныя праграмы і дзейнасць партый у сферы нацыянальнай палітыкі, пытанняў аб перадумовах зараджэння беларускага нацыянальнага руху і яго дзеячах, узнікненні і дзейнасці першых беларускіх палітычных партый і арганізацый. Разам з тым, характэрнай асаблівасцю гэтых работ з'яўляецца вывучэнне пераважна ўнутраных працэсаў дзейнасці палітычных партый і груповак, што не дае магчымасці вызначыць рэальнае месца беларускага руху сярод іншых грамадска-палітычных пластоў. На сённяшні дзень недастаткова поўна і аб'ектыўна даследавана пытанне аб фарміраванні ідэі беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці і спробах яе рэалізацыі палітычнымі партыямі ў час першай расійскай рэвалюцыі і ў трэцячэрвеньскі перыяд. Фактычна не разглядаецца пытанне аб уплыве палітычных партый, перш за ўсё нацыянальных, на распрацоўку і ажыццяўленне дзяржаўнай нацыянальнай палітыкі ў Паўночна-Заходнім краі.

Крыніцазнаўчая база даследавання складаецца з некалькіх груп крыніц, якія звязаны з распрацоўкай праграмных палажэнняў палітычных партый па нацыянальным пытанні і дзейнасцю партый у гэтым аспекце, развіццём нацыянальна-вызваленчых рухаў у беларускіх губернях, заканадаўчай дзейнасцю Дзяржаўнай думы ў сферы нацыянальных і канфесійных адносін.

Да архіўных крыніц неабходна аднесці распараджэнні і інструкцыі пецябургскіх улад, справаздачы губернатараў, рапарты, данясенні, цыркуляры жандарма-паліцэйскіх і адміністрацыйных структур беларускіх губерняў (фонды Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў г. Санкт-Пецярбурзе, Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Мінску). Уяўляюць каштоўнасць матэрыялы справаводства саміх палітычных партый. Яны змяшчаюць звесткі аб утварэнні і рэгістрацыі мясцовых арганізацый, спісы іх кіруючага складу, устаўныя і праграмныя палажэнні, спісы дэлегатаў на партыйныя з'езды і пасяджэнні. Большасць гэтых дакументаў знаходзіцца ў архіўных фондах, некаторыя з іх у розныя часы былі апублікаваны²².

²¹Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Кн. 1 / А.А. Каваленя [і інш.] ; рэдкал. : А.А. Каваленя [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 584 с.

²²Российские партии, союзы и лиги : Сб. программ, уставов и справочных сведений / сост. В. Иванович. – СПб. : Типолитография Б.М. Вольфа, 1906. – 252 с. ; Программные документы национальных политических партий и организаций России (конец XIX в. – 1917 г.) : сб. док. : в 2 вып. / сост. В.М. Фомин. – М. : ИНИОН РАН, 1996. – Вып. 1–2.

Да апублікаваных крыніц неабходна аднесці матэрыялы перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г. У рабоце выкарыстаны статыстычныя звесткі па пяці заходніх губернях (Гродзенскай, Віленскай, Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай). Гэта дазволіла дакладна вызначыць і прааналізаваць нацыянальны і канфесійны склад насельніцтва беларускіх зямель. Вялікую групу крыніц складаюць апублікаваныя матэрыялы Дзяржаўнай думы. Гэта стэнаграфічныя справаздачы Думы I–IV скліканняў.

Вельмі важнай часткай крыніц з’яўляюцца матэрыялы перыядычнага друку. Газетныя публікацыі даюць магчымасць ахарактарызаваць перыяд, аднавіць атмасферу таго часу, паказаць агульную карціну дзейнасці палітычных партый, Дзяржаўнай думы ў сферы нацыянальнай палітыкі.

У аснову **метадалогіі даследавання** пакладзена сукупнасць навуковых прынцыпаў, метадаў і прыёмаў гістарычнага пазнання. Іх комплекснае выкарыстанне дазволіла ўсебакова прааналізаваць і выявіць сутнасць праблемы даследавання, сфармуляваць канкрэтна-гістарычную тэорыю.

Для вырашэння пастаўленых задач аўтар зыходзіў з прынцыпаў гістарызму, аб’ектыўнасці, каштоўнаснага падыходу. Прымяненне прынцыпу гістарызму прадвызначыла ўсебаковае вывучэнне многіх аспектаў заяўленай тэмы ў іх развіцці і ва ўзаемаабумоўленасці пазіцый і тактыкі палітычных партый і груп (агульнарасійскіх і нацыянальных) па нацыянальным пытанні, іх узаемадзеяння з уладамі, Дзяржаўнай думай і іншымі палітычнымі арганізацыямі.

Рэалізацыя прынцыпу аб’ектыўнасці грунтавалася на шырокай базе крыніц, інфармацыя якіх падвяргалася ўнутранай крытыцы, што дазволіла праверыць факты крыніц на іх сапраўднасць, адсеяць супярэчлівую ці суб’ектыўную інфармацыю. Асабліва гэта тычылася папулісцкіх выступленняў членаў розных партый і групавак у іх органах друку ці на пасяджэннях Дзяржаўнай думы па нацыянальным пытанні.

Зразумела, што аўтар дысертацыйнага даследавання ўлічваў і дасягненні гістарыяграфіі па азначанай праблеме. Спалучэнне значнага эмпірычнага матэрыялу з прынцыпам каштоўнаснага падыходу дазволіла сфармуляваць аб’ектыўныя высновы.

Спецыфіка прадмета даследавання, а таксама мэта і задачы, пастаўленыя ў рабоце, вызначылі выбар як агульнанавуковых (аналіз, сінтэз, узыходжанне ад канкрэтнага да абстрактнага і г. д.), так і канкрэтна-гістарычных (гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-тыпалагічны, гісторыка-сістэмны) метадаў даследавання.

Гісторыка-генетычны метадаў дазволіў апісальна і ў храналагічнай паслядоўнасці прасачыць працэс афармлення праграмных палажэнняў і пазіцый палітычных партый і груп па нацыянальным пытанні, прааналізаваць

іх тактычныя дзеянні ў сферы нацыянальнай палітыкі на розных этапах палітычнай барацьбы. Рэалізацыя гісторыка-тыпалагічнага метаду дала магчымасць падзяліць увесь спектр палітычных сіл на тры асноўныя напрамкі ў цэлым і па іх адносінах да вырашэння нацыянальнага пытання ў прыватнасці. На падставе сутнасных характарыстык выяўлены этапы фарміравання поглядаў і практычнай дзейнасці партый і арганізацый адносна вырашэння нацыянальных праблем на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю. Пры дапамозе гісторыка-сістэмнага метаду быў праведзены аналіз дзейнасці палітычных партый і груп у межах таго ці іншага палітычнага лагера, а таксама дзейнасці Дзяржаўнай думы, якая ўключала ў сябе думскія фракцыі, створаныя па нацыянальным і партыйным прынцыпах. Гэта дазволіла выявіць агульныя тэндэнцыі і выключныя пазіцыі палітычных партый і арганізацый у сферы нацыянальнай палітыкі. Пры гэтым улічваліся змены ў палітычным жыцці і сацыяльна-эканамічным развіцці Расійскай імперыі. Паказана, як гэтыя фактары ўплывалі на эвалюцыю поглядаў партый і групавак на нацыянальныя праблемы. Выкарыстанне гісторыка-параўнальнага метаду дазволіла супаставіць і параўнаць праграмныя палажэнні і тактычныя дзеянні палітычных партый і груп у Беларусі па пытаннях нацыянальных адносін, выявіць падабенства і адрозненне паміж імі, сутнаснае і адметнае ў іх практычнай дзейнасці.

Для выяўлення сутнасных працэсаў былі выкарыстаны навуковыя тлумачэнні (генетычныя, прычынна-выніковыя, структурныя і функцыянальныя). Гэта дазволіла выйсці на тэарэтычны ўзровень і сфармуляваць канкрэтна-гістарычную тэорыю.

У другой главе “Нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці партый сацыялістычнай арыентацыі” разглядаюцца працэсы арганізацыйнага афармлення агульнарасійскіх і нацыянальных палітычных партый сацыялістычнага кірунку ў заходніх губернях, аналізуюцца тэарэтычныя асновы іх праграмных палажэнняў у сферы нацыянальнай палітыкі, вызначаецца залежнасць характару палітычных патрабаванняў ад узроўню эканамічнага і сацыяльнага развіцця народаў Паўночна-Заходняга краю.

Афармленне ў канцы XIX – пачатку XX ст. у беларускіх губернях, як і ў цэлым у Расійскай імперыі, палітычных арганізацый сацыялістычнага кірунку было звязана з наяўнасцю шматлікіх абмежаванняў у сферы нацыянальна-культурных, сацыяльна-эканамічных і канфесійных адносін. Аналіз праграмных палажэнняў і пазіцый партыйных органаў друку ў сферы нацыянальнай палітыкі, а таксама выстаўленне нацыянальных патрабаванняў падчас дзейнасці Дзяржаўнай думы Расійскай імперыі выявілі розныя падыходы ў асяроддзі як агульнарасійскіх, так і нацыянальных партый

сацыялістычнага лагера да вырашэння пытанняў нацыянальна-канфесійных адносін на беларускіх землях.

Эсэры, выступаючы за ўстанаўленне дэмакратычнай рэспублікі з шырокай аўтаноміяй абласцей і абшчын, падтрымлівалі тэзіс аб культурна-нацыянальнай аўтаноміі для народаў Расійскай імперыі, аднак з-за неаднароднасці нацыянальнага складу насельніцтва не ведалі, як рэалізаваць гэты прынцып у беларускіх губернях. Праграма сацыял-дэмакратаў прадугледжвала як мясцовае, так і абласное самакіраванне ў залежнасці ад этнаканфесійнай спецыфікі мясцовасці, а таксама змяшчала палажэнне аб праве нацыі на самавызначэнне. Адначасова ўдакладнялася, што прызнанне барацьбы за свабоду самавызначэння не абавязвае падтрымліваць кожнае патрабаванне нацыянальнага самавызначэння. Агульнасць падыходаў да вырашэння нацыянальных праблем з боку агульнарасійскіх партый рабіла неабавязковай рэалізацыю заяўленых прынцыпаў і палажэнняў на практыцы.

У цэнтры ўвагі нацыянальных партый былі ўласныя нацыянальныя інтарэсы: пытанні адукацыі, рэлігіі, культуры, прадстаўніцтва ў органах мясцовага самакіравання. Вялікія надзеі на пераадоленне абмежаванняў у сферы нацыянальных адносін у Паўночна-Заходнім краі звязваліся з вырашэннем аграрнай праблемы. Азначанае кола пытанняў ляжала ў аснове этнаканфесійнага супрацьстаяння на беларускіх землях, у той жа час актуалізацыя гэтых праблем садзейнічала этнатэрытарыяльнай ідэнтыфікацыі беларусаў.

У трэцяй главе “Адносіны да нацыянальных праблем ліберальных партый і іх адгалінаванняў на тэрыторыі Беларусі” паказаны асаблівасці пастаноўкі нацыянальнага пытання на беларускіх землях арганізацыямі ліберальнага кірунку, асвятляецца вопыт дзейнасці прадстаўнікоў ліберальных партый ад беларускіх губерняў у Дзяржаўнай думе Расійскай імперыі, вызначаецца ступень асэнсавання праблемы этнаканфесійных адносін у Паўночна-Заходнім краі на ўзроўні вышэйшай заканадаўчай улады ў краіне.

Партыйная праграма кадэтаў дэкларавала патрабаванне культурнага самавызначэння народнасцей, якія ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі. Ідэя культурна-нацыянальнага самавызначэння павінна была быць рэалізавана праз разгалінаваную сістэму інстытутаў мясцовага самакіравання. У дачыненні да Беларусі прадугледжвалася шырокае самакіраванне для вырашэння пытанняў, звязаных з мясцовымі патрэбамі.

Акцыябрысты падтрымалі ўвядзенне грамадзянскага раўнапраўя без розніцы полу, нацыянальнасці і веравызнання. Аднак па многіх пазіцыях, што тычыліся ажыццяўлення нацыянальнай палітыкі ў дзяржаве, яны былі салідарныя з партыямі манархічнага кірунку. Акцыябрысты адмаўлялі магчымасць надання асобным часткам імперыі аўтаноміі ў любой форме.

Выключэннем, на іх думку, магла стаць толькі Фінляндыя. У цэлым для акцыбрыстаў і кадэтаў нацыянальнае пытанне не мела першачарговага значэння, актыўнасць у гэтай сферы, на іх думку, магла ўскладніць вырашэнне палітычных і сацыяльных задач. Яны асцерагаліся, што абвясчэнне права нацый на самавызначэнне можа справакаваць рост сепаратызму або патрабаванне аўтаноміі найменш падрыхтаваных да гэтага народнасцей.

З ліберальнымі патрабаваннямі ў сферы нацыянальнай палітыкі выступалі Саюз дасягнення раўнапраўя яўрэяў у Расіі і Канстытуцыйна-каталіцкая партыя Літвы і Беларусі (ККПЛіБ). Іх праграмы прадугледжвалі ўвядзенне абласнога самакіравання. Аўтаномію з заканадаўчым сеймам праграма ККПЛіБ прадугледжвала толькі для Польшчы.

Галоўныя патрабаванні большасці дэпутатаў, якія прадстаўлялі або падтрымлівалі ліберальныя партыі і групы ў Думе Расійскай імперыі, заключаліся ва ўліку нацыянальных асаблівасцей асобных народаў Паўночна-Заходняга краю. Улік гэтых асаблівасцей, у сваю чаргу, прыводзіў да пастаноўкі пытання аб неабходнасці ўсталявання аўтаномнага самакіравання з нацыянальным заканадаўчым органам. Этнаканфесійныя праблемы разглядаліся пры абмеркаванні ўрадавай праграмы школьнай рэформы (законаў аб увядзенні ўсеагульнай пачатковай адукацыі, аб пачатковых вучылішчах, аб вышэйшых пачатковых вучылішчах, аб прыватных навучальных установах), законапраектаў аб увядзенні земстваў у заходніх губернях, аб пераходзе з аднаго веравызнання ў другое, аграрнага пытання.

У чацвёртай главе “Стаўленне да нацыянальнага пытання кансерватыўна-манархічных партый і груповак” даследуецца спецыфіка фарміравання і кансалідацыі манархічных палітычных сіл на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю, раскрываюцца асаблівасці іх ідэалагічных поглядаў і праграмныя палажэнні па нацыянальным пытанні, а таксама асноўныя напрамкі іх дзейнасці ў сферы нацыянальна-канфесійнай палітыкі.

Значным фактарам фарміравання кансерватыўна-манархічных партый і груп у беларускіх губернях стала палітыка царызму па заканадаўчым абмежаванні правоў польскага і яўрэйскага насельніцтва. У заходніх губернях было сканцэнтравана больш за палову ўсіх членаў крайне правых арганізацый Расійскай імперыі. У аснову ідэалогіі партый манархічнага лагера было пакладзена імкненне захаваць традыцыйны ўнітарны дзяржаўны лад Расійскай імперыі. У тэорыі і на практыцы яны адмаўлялі любыя магчымасці ўвядзення культурна-нацыянальных аўтаномій, выступалі супраць праяў федэралізму і надання народам права нацыянальнага самавызначэння. У якасці асноўнай задачы выступала ўсебаковая інтэграцыя этнасаў нацыянальных ускраін у адзіную расійскую нацыю. У Паўночна-Заходнім краі рэалізацыя гэтых палажэнняў прадугледжвала найперш супрацьдзеянне польскаму ўплыву.

Беларускія землі разглядаліся як тэрыторыя руска-польскага супрацьстаяння. Палітыка ў адносінах да беларускага этнасу адыходзіла на другі план. У цэлым улады не імкнуліся пазбавіць беларускі народ уласцівай яму самабытнасці: у адносінах да яго не было абмежавальных законаў. У той жа час беларусы не ўспрымаліся ў якасці самастойнага этнасу, які можа набыць уласную дзяржаўнасць.

У перыяд дзейнасці Дзяржаўнай думы ўрад імкнуўся знайсці падтрымку ў правай часткі дэпутатаў. Амаль усе законапраекты, якія закраналі становішча нярускіх народаў Паўночна-Заходняга краю, былі прапанаваныя ўрадам пры падтрымцы кансерватыўна-манархічных партый і адлюстроўвалі імперскае бачанне нацыянальных пытанняў. Сярод такіх былі законапраекты аб увядзенні земстваў у заходніх губернях (з падзелам на “польскую” і “рускую” курсы), аб мясцовых судах, аб народнай адукацыі, а таксама па бюджэтных пытаннях. Заканадаўчыя ініцыятывы дэпутатаў ад сацыяльна-дэмакратычных і ліберальных партый (праекты законаў аб адмене абмежаванняў для прадстаўнікоў “іншародных” і “іншавярных” веравызнанняў, аб каталіцкіх касцёлах, аб дазvole богаслужэнняў для “іншавярцаў”, аб адмене абмежаванняў для яўрэяў і інш.) ігнараваліся ўрадам і манархічнымі палітычнымі партыямі і групамі ў Думе.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Агульнарасійскія партыі, як неанародніцкія, так і сацыял-дэмакратычныя, у вырашэнні нацыянальных праблем зыходзілі з агульнадзяржаўных або класавых інтарэсаў. Іх праграмныя палажэнні змяшчалі агульныя падыходы і прынцыпы, якія не абавязкова і не заўсёды павінны былі быць рэалізаваныя ў адносінах да таго ці іншага народа. Пазіцыі і практычная дзейнасць партый у сферы нацыянальнай і канфесійнай палітыкі ў дачыненні да асобных этнасаў Паўночна-Заходняга краю залежалі ад маштабу нацыянальных рухаў на яго тэрыторыі і, адпаведна, актуальнасці нацыянальнай праблемы ў грамадстве. У сваю чаргу, дэклараванні прынцыпаў федэралізму, прызнанне права на самавызначэнне, свабоды развіцця моў і культур у той сітуацыі станоўча ўплывалі на працэсы афармлення і дзейнасць нацыянальных партый, якія ў якасці першачарговай задачы ставілі набыццё нацыянальнай дзяржаўнасці для сваіх народаў. Пад уплывам гэтых ідэй адбылося станаўленне партый беларускай арыентацыі, якія імкнуліся рэалізаваць ідэю нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэння беларускага этнасу. Першапачаткова гэтая ідэя была звязана са стварэннем нацыянальнай дзяржаўнасці беларусаў у межах

будучай дэмакратычнай федэратыўнай Расійскай дзяржавы [1; 5; 10; 12; 15].

2. Працэс афармлення і дзейнасць партый сацыялістычнай арыентацыі ў беларускіх губернях былі абумоўлены непрыманням шырокімі пластамі насельніцтва абмежаванняў у сферы нацыянальна-культурных, сацыяльна-эканамічных і канфесійных адносін. Большасць выступленняў у Думе дэпутатаў – прадстаўнікоў нацыянальных партый сацыялістычнага лагера была прысвечана праблемам уласных нацыянальных інтарэсаў, што тлумачылася наяўнасцю тэрытарыяльных, канфесійных і сааслоўных супярэчнасцей паміж рознымі нацыянальнасцямі. У аснове сааслоўных супярэчнасцей было аграрнае пытанне, звязанае з неабходнасцю пераразмеркавання зямельнай уласнасці паміж беларускімі сялянамі і мясцовымі землеўладальнікамі, якія ў большасці належалі да рускіх і палякаў. У аснове этнаканфесійнага супрацьстаяння былі пытанні нацыянальна-тэрытарыяльных аўтаномій народаў Паўночна-Заходняга краю ў межах расійскай дзяржаўнасці. Яшчэ на тэарэтычным этапе ўзніклі разыходжанні адносна межаў будучых аўтаномій. Гэтыя пытанні знайшлі адлюстраванне ў эскалацыі палітычнай барацьбы дзяржаўных органаў улады, урадавых палітычных арганізацый з польскімі памешчыцка-каталіцкімі грамадскімі коламі, якія аказвалі вялікі ўплыў на сацыяльна-эканамічныя працэсы ў Паўночна-Заходнім краі [1; 5; 10; 17].

3. Праграмныя палажэнні ліберальных партый зводзіліся да патрабавання свабоды культурна-нацыянальнага самавызначэння. Ідэя культурна-нацыянальнага самавызначэння павінна была быць рэалізавана праз разгалінаваную сістэму інстытутаў мясцовага самакіравання. Разам з тым, на першы план для гэтых партый выступалі сацыяльныя і палітычныя пытанні. Актыўнасць у нацыянальнай сферы пагражала ўскладненнем вырашэння гэтых праблем. Была насцярожанасць, што абвясчэнне права нацыяў на самавызначэнне можа справакаваць рост сепаратызму або патрабаванне аўтаноміі найменш падрыхтаваных да гэтага народнасцей. Адзначалася, што мясцовае самакіраванне і абласная аўтаномія, па сутнасці, з'явы аднаго і таго ж парадку. У дачыненні да Беларусі прадугледжвалася шырокае самакіраванне для вырашэння пытанняў, звязаных з мясцовымі патрэбамі [2; 4; 11; 14].

4. У беларускіх губернях з-за адсутнасці земстваў і вышэйшых навучальных устаноў не было спрыяльных сацыяльных умоў для дзейнасці ліберальных партый. Канстытуцыйныя дэмакраты пераносілі сваю дзейнасць у нацыянальныя групы польскіх, яўрэйскіх і літоўскіх арганізацый. Аналіз дзейнасці дэпутатаў, якія прадстаўлялі або падтрымлівалі ліберальныя партыі і групы ў Думе Расійскай імперыі, паказвае, што асноўныя іх патрабаванні заключаліся ва ўліку нацыянальных асаблівасцей асобных народаў Паўночна-Заходняга краю. У сваю чаргу ўлік гэтых асаблівасцей прыводзіў да пастаноўкі пытання аб неабходнасці ўсталявання аўтаномнага самакіравання з

нацыянальным заканадаўчым органам. Нацыянальныя патрабаванні, што агучваліся дэпутатамі ад беларускіх губерняў, адлюстроўвалі нацыянальную адметнасць беларускага этнасу [2; 3; 16].

5. Аснову праграм кансерватыўна-манархічных партый у дачыненні да нацыянальнай праблемы складаў прынцып непадзельнасці Расіі. Зыходзячы з гэтага, манархічныя арганізацыі адхілялі правы народаў на самавызначэнне і стварэнне ў той ці іншай форме нацыянальнай дзяржаўнасці. Беларусы разглядаліся як адна з галін рускай народнасці, як супольнасць тэрытарыяльная, а не этнічная. Рашаючая роля надавалася канфесійнаму фактару. Гісторыя дзяржаўнасці разглядалася толькі ў кантэксце перавагі той ці іншай канфесіі (праваслаўя або каталіцызму). Духоўнае і этнічнае адзінства прадугледжвала і адзінства дзяржаўнае. У якасці ідэалагічнай падтрымкі прадстаўнікі манархічных арганізацый і праваслаўных брацтваў, чыноўнікі выкарыстоўвалі канцэпцыю заходнерусізму [8; 9; 13; 16].

6. Галоўнае месца ў дзейнасці кансерватыўна-манархічных партый у Паўночна-Заходнім краі займалі антыпольская і антыкаталіцкая накіраванасць, а таксама антысемітызм. Менавіта на гэтай глебе вызначалася кансалідацыя манархічных сіл і іх прапагандысцкая дзейнасць. Яна цалкам адпавядала палітыцы царызму ў заходніх губернях. З цягам часу некаторыя прадстаўнікі расійскай адміністрацыі ўсведамлялі негатыўныя наступствы абмежавальных законаў, асабліва ў дачыненні да яўрэйскага насельніцтва, аднак практычных дзеянняў у гэтым напрамку з боку самадзяржаўя не прадпрымалася. Палітыка ў адносінах да беларускага этнасу адыходзіла на другі план. Беларусы не ўспрымаліся ў якасці самастойнага этнасу, які можа набыць уласную дзяржаўнасць. Палітыка ў сферы адукацыі, рэлігіі, адтэрміноўка рэформы самакіравання ў беларускіх губернях стрымлівалі працэс фарміравання беларускай нацыі. У той жа час стварэнне асаблівых умоў для грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага развіцця на беларускіх землях прыводзіла да ўзмацнення працэсу нацыянальнай кансалідацыі беларускага этнасу [6; 7; 9; 13].

7. Пазіцыі агульнарасійскіх і нацыянальных палітычных партый вызначылі розныя падыходы да вырашэння беларускага пытання. Не зважаючы на рознабаковае стаўленне да беларускай праблемы, іх дзейнасць у сферы этнаканфесійнай палітыкі садзейнічала ідэнтыфікацыі нацыянальных інтарэсаў беларускага этнасу, што ў сваю чаргу прадвызначыла афармленне на гэтай глебе партый беларускай арыентацыі. Найперш гэта выявілася ў актуалізацыі нацыянальных пытанняў праз органы друку і дзейнасць Дзяржаўнай думы Расійскай імперыі. Нягледзячы на сваю нацыянальную прыналежнасць, дэпутаты ад беларускіх губерняў у большасці сваёй адлюстроўвалі ў выступленнях у Думе нацыянальную спецыфіку беларускага грамадства,

неад’емнай часткай якога яны былі, паколькі пражывалі на гэтай тэрыторыі. Аб гэтым сведчыць зварот на пасяджэннях Думы да праблем беларускай мовы, адукацыі і друку на беларускіх землях. Найбольш поўна працэс этнатэрытарыяльнай ідэнтыфікацыі беларусаў выявіўся падчас прэзентацыі зямельных інтарэсаў. У гэтым кантэксце дэпутаты падкрэслівалі псіхалагічную выключнасць беларусаў, характэрнае для іх пачуццё індывідуальнай зямельнай уласнасці. Адзначаныя аспекты стварылі перадумовы для рэалізацыі ў будучыні ідэі нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэння беларусаў [3; 5; 7].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні атрыманых вынікаў

Высновы і асноўныя палажэнні даследавання могуць знайсці прымяненне ў вучэбным працэсе ва ўстановах агульнай сярэдняй, сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай адукацыі пры паглыбленым вывучэнні асаблівасцей нацыянальна-рэлігійных адносін на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. Матэрыялы дысертацыі могуць быць выкарыстаны спецыялістамі, якія займаюцца вывучэннем этнапалітычнай гісторыі Беларусі, гісторыі палітычных партый, а таксама пры распрацоўцы навучальных дапаможнікаў і лекцыйных курсаў, падрыхтоўцы спецыяльных і абагульняючых навуковых работ.

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ РАБОТ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў навуковых часопісах, уключаных Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй Рэспублікі Беларусь у Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў

1. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці сацыял-дэмакратычных партый у Беларусі ў перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. / П.А. Трубчык // Весці БДПУ. Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2006. – № 2. – С. 43–46.

2. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў дзейнасці Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі ў Беларусі ў перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. / П.А. Трубчык // Весці БДПУ, Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2007. – № 1. – С. 22–25.

3. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў палітычным жыцці Беларусі ў 1907–1912 гг. / П.А. Трубчык // Весці Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2011. – № 3. – С. 71–79.

Артыкулы ў зборніках навуковых работ

4. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў дзейнасці польскіх палітычных партый і груп у Беларусі ў 1905–1917 гг. / П.А. Трубчык //

Актуальныя пытанні сучаснай навукі : зб. навук. прац : у 2 ч. / БДПУ. – Мінск, 2002. – Ч. 1. – С. 89–93.

5. Трубчык, П.А. Беларуская сацыялістычная грамада і нацыянальнае пытанне напярэдадні і ў час першай расійскай рэвалюцыі 1905–1907 гг. / П.А. Трубчык // Актуальныя пытанні сучаснай навукі : зб. навук. прац : у 2 ч. / БДПУ. – Мінск, 2004. – Ч. 1. – С. 115–117.

6. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці палітычных партый і груп у Беларусі ў 1905 – лютым 1917 г. (гістарыяграфія дарэвалюцыйнага перыяду) / П.А. Трубчык // Актуальныя пытанні гістарыяграфіі айчыннай і сусветнай гісторыі : зб. навук. прац / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал. М.М. Забаўскі, Г.А. Космач, А.М. Люты [і інш.] ; навук. рэд. А.П. Жытко. – Мінск, 2012. – С. 168–174.

7. Трубчык, П.А. Некаторыя аспекты школьнага пытання ў дзейнасці расійскай Дзяржаўнай думы III склікання (1907–1912 гг.) / П.А. Трубчык // Образование и наука в Беларуси : актуальные проблемы и перспективы развития в XXI веке : сб. науч. ст. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка ; редкол.: В.В. Бущик (отв. ред.), Д.И. Наумов, А.А. Корзюк [и др.]. – Минск, 2012. – С. 178–181.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

8. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў мінскім перыядычным друку ў 1906–1917 гг. / П.А. Трубчык // Гісторыя Беларусі : новае ў даследаванні і выкладанні : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф., Мінск, 25 кастр. 2002 г. ; Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: У.В. Тугай (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2002. – Вып. 2. – С. 170–173.

9. Трубчык, П.А. Манархічны друк – галоўны праваднік урадавай шавіністычнай палітыкі ў Беларусі ў 1907–1912 гг. / П.А. Трубчык // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі : стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця : матэрыялы рэсп. навук. канф., Гродна, 3–4 мая 2002 г. : у 4 ч. / ГрДУ. – Гродна, 2003. – Ч. 2. – С. 66–68.

10. Трубчык, П.А. Партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў і нацыянальнае пытанне ў час рэвалюцыі 1905–1907 гг. / П.А. Трубчык // Гістарычнае пазнанне – важнейшая ўмова фарміравання светапогляду настаўнікаў XXI стагоддзя : матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 6 снеж. 2002 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; пад навук. рэд. А.А. Кавалені і В.Ф. Касовіча. – Мінск, 2003. – С. 137–139.

11. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў Беларусі ў 1905–1914 гг. (гістарыяграфія праблемы) / П.А. Трубчык // Сучасныя праблемы гістарыяграфіі гісторыі : матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., Мінск, 28 ліст. 2003 г. : у 3 ч. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал. У.В. Тугай (гал.

рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2003. – Ч. 1. – С. 238–241.

12. Трубчык, П.А. Сучасная гістарыяграфія нацыянальнага пытання ў дзейнасці Дзяржаўнай думы Расійскай імперыі ў 1906–1917 гг. / П.А. Трубчык // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША : матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 28 сак. 2008 г. : у 2 ч. – Ч. 1. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі (ад старажытных часоў да кастрычніка 1917 г.) / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал. А.І. Андарала, М.М. Забаўскі, А.П. Жытко [і інш.] ; адк. рэд. В.А. Пілецкі. – Мінск, 2008. – С. 194–196.

13. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці манархічных партый і груп у Беларусі ў перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. / П.А. Трубчык // Европа : актуальныя праблемы этнокультуры : материалы II Междунар. науч.-теорет. конф., Минск, 25 апр. 2008 г. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка ; редкол.: В.В. Тугай (отв. ред.), А.П. Житко, Г.А. Космач [и др.]. – Минск, 2008. – С. 90–91.

14. Трубчык, П.А. Этнаканфесіянальнае пытанне ў Беларусі ў трэцячэрвеньскі перыяд (1907–1912 гг.) / П.А. Трубчык // Актуальныя праблемы станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці (Да 90-годдзя ўтварэння БССР) : матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 27 лют. 2009 г. : у 2 ч. – Ч. 1 : Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ад старажытнасці да 1918 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал. А.І. Андарала, М.М. Забаўскі (старш. арг. кам. канф.), А.М. Люты [і інш.] ; А.П. Жытко (наук. рэд.). – Мінск, 2009. – С. 159–162.

15. Трубчык, П.А. Этнаканфесіянальнае становішча ў Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX стст. / П.А. Трубчык // Европа : актуальныя праблемы этнокультуры : материалы Междунар. науч.-теорет. конф., Минск, 28 апр. 2010 г. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка ; редкол.: В.В. Тугай (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2010. – С. 268–270.

16. Трубчык, П.А. Увядзенне земства і праблема этнаканфесійных зносін у Беларусі ў трэцячэрвеньскі перыяд (1907–1912) / П.А. Трубчык // Этнокультурное развитие Беларуси в XIX – начале XXI в. : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 19–20 мая 2010 г. Минск / редкол.: Т.А. Новгородский (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Изд. Центр БГУ, 2011. – С. 213–219.

17. Трубчык, П.А. Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. (нацыянальны аспект) / П.А. Трубчык // Европа : актуальныя праблемы этнокультуры : материалы VI Междунар. науч.-теорет. конф., Минск, 22 апр. 2013 г. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка ; редкол.: В.В. Тугай (отв. ред.), А.П. Житко, Г.А. Космач [и др.]. – Минск, 2013. – С. 230–232.

РЭЗЮМЭ

Трубчык Павел Анатольевіч

Нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці палітычных партый і групавак на тэрыторыі Беларусі (канец XIX ст. – 1914 г.)

Ключавыя словы. Нацыянальнае пытанне, палітычная партыя, нацыя, нацыянальнасць, народнасць, дзяржаўнасць, рэлігія, канфесія, палітыка, культура, аўтаномія, самакіраванне, Дзяржаўная дума, аграрнае пытанне.

Мэта даследавання. Вызначэнне сутнасці нацыянальнага пытання ў праграмных палажэннях і дзейнасці палітычных партый і групавак на тэрыторыі Беларусі з канца XIX ст. па 1914 г.

Метады даследавання. Дысертацыйнае даследаванне праведзена на аснове прынцыпаў гістарызму, аб'ектыўнасці, каштоўнаснага падыходу. Спецыфіка аб'екта даследавання, а таксама мэты і задачы, пастаўленыя ў рабоце, вызначылі выбар як агульнанавуковых метадаў (аналіз, сінтэз, лагічны), так і метадаў гістарычнага даследавання: гісторыка-генетычнага, гісторыка-тыпалагічнага, гісторыка-сістэмнага, гісторыка-параўнальнага. Наяўнасць у дысертацыйным даследаванні вялікай колькасці фактычнага матэрыялу, выражанага ў лічбавых велічынях, абумовіла выкарыстанне метаду статыстычнага аналізу.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. У дысертацыйным даследаванні ўсебакова вывучаны нацыянальны аспект у праграмах і дзейнасці як агульнарасійскіх, так і нацыянальных палітычных партый і групавак, якія дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі з канца XIX ст. па 1914 г.; раскрываецца пытанне аб уплыве палітычных партый Паўночна-Заходняга краю на распрацоўку і ажыццяўленне дзяржаўнай нацыянальнай палітыкі ў Расійскай імперыі; выяўлены і паказаны непасрэдны ўплыў агульнарасійскіх і агульнаеўрапейскіх падзей на характар нацыянальных адносін у Беларусі і працэс фарміравання беларускай дзяржаўнасці.

Рэкамендацыі па выкарыстанні. Матэрыялы дысертацыі могуць быць выкарыстаны спецыялістамі, якія займаюцца вывучэннем этнапалітычнай гісторыі Беларусі, гісторыі палітычных партый, а таксама пры распрацоўцы навучальных дапаможнікаў і лекцыйных курсаў, падрыхтоўцы спецыяльных і абагульняючых навуковых работ.

Галіна прымянення. Гісторыя Беларусі, гісторыя ўсходніх славян.

РЕЗЮМЕ

Трубчик Павел Анатольевич

Национальный вопрос в программах и деятельности политических партий и групп на территории Беларуси (конец XIX в. – 1914 г.)

Ключевые слова. Национальный вопрос, политическая партия, нация, национальность, народность, государственность, религия, конфессия, политика, культура, автономия, самоуправление, Государственная дума, аграрный вопрос.

Цель исследования. Определение сущности национального вопроса в программных положениях и деятельности политических партий и групп на территории Беларуси с конца XIX в. по 1914 г.

Методы исследования. Диссертационное исследование проведено на основе принципов историзма, объективности, ценностного подхода. Специфика объекта исследования, а также цель и задачи, поставленные в работе, определили выбор как общенаучных методов (анализ, синтез, логический), так и методов исторического исследования: историко-генетического, историко-типологического, историко-системного, историко-сравнительного. Наличие в диссертационном исследовании большого количества фактического материала, выраженного в числовых величинах, обусловило использование метода статистического анализа.

Полученные результаты и их новизна. В диссертационном исследовании всесторонне изучен национальный аспект в программах и деятельности как общероссийских, так и национальных политических партий и групп, действовавших на территории Беларуси с конца XIX в. по 1914 г.; раскрывается вопрос о влиянии политических партий Северо-Западного края на разработку и осуществление государственной национальной политики в Российской империи; выявлено и показано непосредственное влияние общероссийских и общеевропейских событий на характер национальных отношений в Беларуси и процесс формирования белорусской государственности.

Рекомендации по использованию. Материалы диссертации могут быть использованы специалистами, занимающимися изучением этнополитической истории Беларуси, истории политических партий, а также при разработке учебных пособий и лекционных курсов, подготовке специальных и обобщающих научных работ.

Область применения. История Беларуси, история восточных славян.

SUMMARY

Pavel Trubchik

The national question in the programs and activities of the political parties and groups in Belarus (end of the XIX – 1914)

Keywords: national question, political party, nationality, nation, ethnic group, statehood, religion, denomination, politics, culture, autonomy, self-government, State Duma, agrarian question.

The purpose of research: to define the essence of the national question in the programs and activities of the political parties and groups in the territory of Belarus in the end of the XIX century and before 1914.

Methods of research: the research is conducted on the basis of the principles of historicism, objectivity, value approach. Specificity of the research object and the purpose of the work determined the choice of general scientific methods (analysis, synthesis, logic method), and the methods of historical research: historical-genetic, historical-typological, historical-systematic and comparative methods. Large number of factual material reflected in the numerical values used in the dissertation, determined the usage of statistical analysis method.

Scientific novelty of achieved results: in the dissertation the national aspect in the programs and activities of all-Russian and national political parties and groups that operated on the territory of Belarus in the end of the XIX – till 1914 is comprehensively examined; the impact of the political parties of the North-Western region on the development and implementation of the state national policy in the Russian Empire is revealed; effects of the all-Russian and European events on the national relations in Belarus are determined; their direct influence on the formation of the Belarusian statehood is shown.

The degree of usage: the materials of the study can be used by the specialists who deal with ethnic and political history of Belarus, history of political parties, for the development of textbooks and lectures, special and summarizing scientific works.

The sphere of usage: History of Belarus, the history of the Eastern Slavs.